

Małgorzata Skulimowska¹

„Ars longa – vita brevis” – szlakiem dzieł Teodora Talowskiego po województwie podkarpackim

Streszczenie

Artykuł przybliża postać oraz dzieła architekta i malarza Teodora Talowskiego. Artysta ten rozpoznawany jest w kręgach architektów oraz znawców architektury i sztuki przede wszystkim jako autor obiektów – głównie kamienic – wzniesionych w Krakowie. Mniej znana jest jego spuścizna zlokalizowana na terenie obecnego województwa podkarpackiego. Talowski poprzez swoje oryginalne i ponadczasowe ujęcie bryły budynków i detali architektonicznych określany jest często „galicyjskim Gaudim”. Porównanie to zasadza się na podobnym projektowaniu (detale roślinne i zwierzęce itp.), ale również na tym, że twórczość Teodora Talowskiego i Antonio Gaudiego przypadła na drugą połowę XIX wieku i dlatego też obaj artyści określani są jako prekursorzy architektury organicznej. Celem artykułu jest przedstawienie propozycji tytułowego szlaku kulturowego po województwie podkarpackim wyznaczonego dziełami Teodora Talowskiego.

Słowa kluczowe: architektura, secesja, Galicja, kościół, pałac

Wstęp

Na terenie województwa podkarpackiego wytyczonych jest wiele szlaków turystycznych promujących walory kulturowe i przyrodnicze tego obszaru. Są to szlaki piesze, rowerowe, jeździeckie, narciarskie, a nawet i wodne (np. Błękitny San). Osobną grupę tras turystycznych stanowią szlaki kulturowe, do których należą m.in.: szlaki historyczne,

¹ Dr Małgorzata Skulimowska, Instytut Historii, Kolegium Nauk Humanistycznych, Uniwersytet Rzeszowski, al. Rejtana 16c, 35-959 Rzeszów, e-mail: mskulimowska@ur.edu.pl, nr ORCID: 0000-0001-9839-253X.

etnograficzne lub też techniki i przemysłu itp. Według Łukasza Gawła szlakiem kulturowym jest wytyczony i oznakowany szlak materialny łączący obiekty i miejsca wybrane według ustalonego kryterium tematyki, będące unikatowym i reprezentatywnym przykładem ilustrującym szeroko pojęty dorobek kulturowy danego regionu, społeczności, grupy etnicznej, mniejszości narodowej czy narodu (Gaweł 2011: 76). Takimi szlakami na terenie województwa podkarpackiego są m.in.: Podkarpacki Szlak Architektury Drewnianej, Szlak Frontu Wschodniego I Wojny Światowej, Karpacki Szlak Ogrodów i Domów Historycznych, Szlak Centralnego Okręgu Przemysłowego. Biorąc pod uwagę jako kryterium szlaku miejsca związane ze znaną osobą, np. pisarzem, artystą czy architektem, na obszarze Podkarpacia można wymienić tylko jeden przykład: Międzynarodowy Szlak „Śladami Aleksandra Fredry”, który prowadzi przez miejscowości związane z życiem pisarza. Nie ma natomiast ani jednego opisanego i oznakowanego szlaku przybliżającego dorobek artysty lub architekta pochodzącego z Podkarpacia bądź tworzącego w tym regionie. Jednym z takich artystów jest Teodor Talowski. Architekt, malarz, a także profesor na uczelniach w Krakowie, a następnie we Lwowie, który urodził się na terenie obecnego województwa podkarpackiego i tu też powstała znaczna część zaprojektowanych przez niego obiektów. Artykuł prezentuje życiorys i dorobek Talowskiego związany z obszarem Podkarpacia. Opierając się na znanych obiektach, których autorstwo przypisywane jest Talowskiemu, zaprojektowano i przedstawiono tu szlak prowadzący śladami jego budowli.

Teodor Talowski – architekt i malarz zaliczany przez znawców sztuki i architektury do grona artystów niebanalnych, którego trudno przyporządkować jednemu nurtowi, bowiem płynnie poruszał się między historyzmem a secesją. Większość autorów dotąd opisujących dorobek Talowskiego twierdzi, że stworzył swój własny świat, trochę bajkowy, a trochę podobny do *Tajemniczego ogrodu* z powieści F.H. Burnett (Bystrzak 2021: 9). W swoich dziełach używał form plastycznych, bawiąc się kolorami i fakturą tworzywa. Jego budowle noszą wyraźny „ślad” Talowskiego i są rozpoznawalne już na pierwszy rzut oka. Charakteryzują je między innymi: cegła jako materiał budowlany, strzeliste wieże, kamienne krucyfiksy, bardzo często stosowane odniesienia do natury i elementy organiczne oraz sentencje łacińskie, które uwielbiał wstawiać na elewacji frontowej.

Teodor Talowski w swoim dosyć krótkim, trwającym jedynie 53 lata, życiu zaprojektował ponad 100 budowli, w tym 70 kościołów. Większość jego projektów doczekała się realizacji, także po jego śmierci. Budowle autorstwa Talowskiego powstawały głównie na terenie ówczes-

snej Galicji, ale przygotowywał też projekty obiektów, które miały być realizowane poza granicami kraju. Dla Ignacego Korwin Milewskiego zaprojektował pałac z galerią na jego kolekcję obrazów na Wyspie św. Katarzyny na Adriatyku nieopodal Rovinj. W 1900 r. wziął udział w konkursie na projekt Ossarium – pomnika bitwy pod Austerlitz (Sławków k. Brna), jednakże jego projekt nie został wybrany. Projektował wille i kamienice, gmachy użyteczności publicznej (szkoły, szpitale, budynki Sokoła), kościoły, grobowce, szkoły i obiekty infrastruktury (m.in. mosty, obiekty przemysłowe) oraz pomniki. Do części zaprojektowanych przez siebie obiektów stworzył również wnętrza i wyposażenie. Twórczość Talowskiego w kategorii obiektów publicznych można podzielić na trzy okresy: pierwsza faza twórczości przypada na lata 1885–1895, druga faza to lata 1896–1899 oraz trzecia, ostatnia faza to lata 1900–1906. Twórczość projektową Talowskiego w zakresie budynków sakralnych należy raczej podzielić na dwa okresy: pierwszy obejmuje lata 1888–1900, a drugi lata 1900–1906 (Bałus 1988: 123–127).

Głównym celem artykułu jest prezentacja i analiza wszystkich dotychczas znanych obiektów zaprojektowanych przez Talowskiego, które znajdują się w granicach obecnego województwa podkarpackiego, także tych istniejących tylko w projektach. Jednym z celów szczegółowych jest propozycja szlaku kulturowego po województwie podkarpackim wyznaczonego topografią dzieł Teodora Talowskiego. Kolejny cel pośredni to kwerenda terenowa obiektów z uwzględnieniem ich dostępności na potrzeby szlaku i turystów, jak również zamieszczenie informacji o architekcie przy budynkach.

Artykuł powstał na podstawie analizy dostępnych źródeł monograficznych i materiałów archiwalnych oraz badań i obserwacji w terenie. Dotychczas życiorysem i dorobkiem Teodora Talowskiego zajmowali się m.in. dr Zbigniew Beiersdorf, prof. dr hab. Wojciech Bałus, dr Anna Sołtysik (praca doktorska) oraz Tadeusz Bystrzak (monografia-album *Talowski*).

Życiorys

Zarówno życie, jak i początek twórczości Teodora Talowskiego są związane z terenem obecnego województwa podkarpackiego. Urodził się 26 marca 1857 r. w Zasowie, w obecnym powiecie dębickim. Chrzest Teodora Mariana, jedynego syna Walerii Bogackiej i Jana Talowskiego, odbył się 31 maja 1857 r. w kościele w Zasowie. Ojciec Talowskiego był prawnikiem, cesarsko-królewskim aktuariuszem, a jego praca wiązała się

z częstymi zmianami miejsca zamieszkania. Kiedy urodził się Teodor, jego ojciec pracował w urzędzie powiatowym w Zassowie (obecny Zasów). Po kilku latach od narodzin Teodora rodzina wyprowadziła się z Zassowa i zamieszkała w Kolbuszowej w budynku sądu (1864–1866), a w 1871 r. przenieśli się do Krakowa. Z tego powodu Talowski często zmieniał szkoły. Uczył się w niższych szkołach realnych w Bochni, Tarnowie, a następnie w Krakowie, gdzie w Wyższej Szkole Realnej zdał maturę. W 1875 r. wyjechał do Wiednia i rozpoczął studia architektoniczne na tamtejszej politechnice pod kierunkiem Karla Königa, jednego z najważniejszych architektów późnego historyzmu w Wiedniu. Po dwóch latach Talowski przeniósł się do Lwowa i tam kontynuował naukę rysunku i architektury. Dyplom obronił u wybitnego pedagoga Juliana Zachariewicza, rektora Politechniki Lwowskiej, otrzymując w 1880 r. uprawnienia budowniczego koncesjonowanego. Prawdopodobnie wówczas został członkiem Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”, co w późniejszym okresie jego życia zaowocowało licznymi projektami obiektów dla „Sokoła”. Mimo iż był uznawany w lwowskim środowisku za jednego ze zdolniejszych uczniów, Talowski opuścił Lwów i wrócił do Krakowa, gdzie w 1883 r. wziął ślub z Anną Paryzek. W 1885 r. zaprojektował swoją pierwszą kamienicę, która powstała przy ulicy Batorego w Krakowie. W tym samym czasie został asystentem w katedrze budownictwa w Wyższej Szkole Techniczno-Przemysłowej (obecna ulica Gołębia 22), gdzie w 1885 r. otrzymał tytuł profesora. Uczył również rysunku w Gimnazjum św. Jacka przy ulicy Siennej w Krakowie. Jego pierwszy kościół został zaprojektowany i wybudowany w 1888 r. w Dobrzechowie, w obecnym powiecie strzyżowskim. W 1899 r. Talowski wrócił do Lwowa, bo wygrał konkurs ogłoszony na Politechnice Lwowskiej. Dwa lata później otrzymał propozycję objęcia katedry rysunków odręcznych i ornamentalnych na Wydziale Architektury w Szkole Politechnicznej we Lwowie. Talowski prowadził też zajęcia z architektury starożytnej i średniowiecznej. W 1906 r. został dziekanem Wydziału Architektury w Szkole Politechnicznej we Lwowie. W tym mieście mieszkał i pracował aż do śmierci w 1910 r. Zmarł nagle 1 maja, bezpośrednią przyczyną zgonu był, jak stwierdzono, tętniak, jednakże wiadomo, że Talowski chorował na serce już od dobrych kilku lat. Architekt pochowany został na Cmentarzu Rakowickim w Krakowie w grobowcu rodzinnym, który sam zaprojektował. W tym samym grobowcu spoczywają jego rodzice, teściowie oraz najmłodsza córka Helenka, która zmarła pół roku po urodzeniu (Bystrzak 2021: 16–22, 395–397).

Teodor Talowski zajmował się również malarstwem. W 1881 r. zapisał się na Wydział Malarstwa w Szkole Sztuk Pięknych w Krakowie.

Studiował przez jedno półrocze jako uczeń nadzwyczajny pod kierunkiem Feliksa Szynalewskiego (Bystrzak 2021: 3). Głównym tematem jego dzieł była architektura, malował akwarelami między innymi widoki Krakowa oraz Bliskiego Wschodu.

Szlakiem Talowskiego z Dobrzechowa do Horyńca-Zdroju

Trasa, którą można przemierzyć, aby podziwiać zachowane w regionie podkarpackim budowle Talowskiego, obejmuje 18 miejscowości, w których znajduje się łącznie 21 zaprojektowanych przez niego obiektów. Są to Dobrzeczków, Krosno, Krościenko Wyżne, Bóbrka, Osobnica, Jasło, Pilzno, Dębica, Lubzina, Nagoszyn, Wadowice Górne, Chorzeliów, Kamień, Kraczkowa, Łańcut, Jarosław, Laszki, Horyniec-Zdrój. W kilku z nich można podziwiać nawet i dwie budowle, które zaprojektował (Lubzina, Jarosław, Horyniec-Zdrój). Niestety w kilku miejscowościach dzieła Talowskiego już nie istnieją. Między innymi w Dobrzechowie pałac zaprojektowany przez Talowskiego został zniszczony podczas I wojny światowej. Dla kilku miejscowości wykonał projekty, które nigdy nie doczekały się realizacji lub też zostały wykorzystane w innym miejscu. Na terenie województwa podkarpackiego były to niezrealizowane projekty kościołów w Łańcucie i Wrocance, projekty budynków dla Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Rzeszowie i Jaśle, kaplica dla Jana Zwiernickiego w Zwierniku oraz rodowa kaplica grobowa Reyów w Przecławiu. Talowski zaprojektował też cokoły pomników Tadeusza Kościuszki na rynku w Rzeszowie w 1897 r. (zniszczony podczas II wojny światowej, obecny to jedynie replika zbliżona do projektu Talowskiego) oraz na placu św. Jana w Sanoku z 1902 r. (zniszczony w 1941 r.).

Dobrzeczków. Najstarszym istniejącym obiektem według projektu Talowskiego na terenie obecnego województwa podkarpackiego jest kościół pw. św. Stanisława Biskupa w Dobrzechowie. Jest to także pierwszy z kościołów wybudowanych według projektu Talowskiego. Świątynia powstała na zlecenie hrabiego Władysława Michałowskiego w latach 1888–1893. Współpraca między młodym, nieznanym wówczas architektem a hrabią Michałowskim była możliwa dzięki poleceniu Talowskiego przez Seweryna Behema. Właściciel dóbr w Dobrzechowie planował już wcześniej ufundowanie świątyni w swojej rodzinnej wsi. Świadczą o tym nierealizowane projekty kościoła wykonane przez Tadeusza Stryjeńskiego z 1883 r. (Bałus 1992: 53). Projekt kościoła wykona-

ny przez Talowskiego spodobał się hrabiemu Michałowskiemu i zapoczątkował jego wieloletnią współpracę z właścicielami Dobrzechowa.

Talowski zaprojektował zarówno bryłę kościoła w Dobrzechowie, jak i elementy jego wnętrza. Świątynia to duża, trzynawowa pseudo-bazylika utrzymana w stylu neogotyckim. Od strony wejścia głównego do kościoła przylega wysoka wieża umieszczona na osi budowli. Wieża przykryta jest czterospadowym dachem, który wieńczy wysoka, smukła iglica. Tuż nad wejściem głównym na ścianie frontowej wieży znajduje się duże okno w formie krzyża, podzielone w pionie laskowaniem na dwoje. W centrum okna umieszczony został kamienny krucyfiks (karta ewidencyjna... 8117, kościół... w Dobrzechowie). Warto wspomnieć, że jest to motyw, który często będzie się powtarzać w kolejnych świątyniach Talowskiego [Bałus 1992: 54].

Kościół wzniesiono przy użyciu cegły i kamienia, co też będzie wyróżniać późniejsze projekty Talowskiego. Kamień wykorzystano głównie przy elementach dekoracyjnych nawiązujących do gotyku, takich jak maswerki, gzymsy oraz obramienia portali i okien. Jednakże Talowski w projekcie bryły kościoła w Dobrzechowie jeszcze nie wykazał swoich późniejszych zamiłowań do licznych zdobień i elementów architektury organicznej. Budowla jest dosyć surowa w wyrazie, brakuje jej indywidualnych elementów wskazujących na czas powstania i autora projektu. Kunszt Talowskiego ujawnił się w pełni w latach późniejszych podczas realizacji projektu wnętrza. Należą doń neomanierystyczne ławki kolatorskie, neoromańska ambona, witraże oraz świecznik/zyrandol zaprojektowane w 1895 r. i projekt ołtarza z 1899 r. Ambona, usytuowana w narożniku pomiędzy transeptem i chórem kościoła, składa się z masywnej mównicy wspartej na pięciu ciężkich podporach. Zwieńczona jest kolumną przystawioną do narożnika kościoła, z dmącym w trąbę aniołem, a całość od góry przykrywa gotycki baldachim. Historycy sztuki twierdzą, że ambona dobrzechowska nawiązuje do włoskich dzieł z okresu średniowiecza (Bałus 1992: 71). Witraże w oknach przedstawiają pierwszych władców Polski. Natomiast projekt neogotyckiego ołtarza nigdy nie został zrealizowany. W kościele znajduje się też zaprojektowany przez Talowskiego grobowiec rodziny Michałowskich, który nie był ujęty w pierwotnym projekcie.

Hrabia Michałowski, zadowolony z projektu kościoła, zlecił Talowskiemu projekt rodzinnej rezydencji w Dobrzechowie. Według opisu w lwowskim „Czasopiśmie Technicznym” pałac został zaprojektowany jako nowoczesna i wygodna jak na tamte czasy rezydencja, wyposażony był między innymi w bieżącą wodę i kanalizację. Obiekt był jednopiętrową budowlą wykonaną z cegły w stylu neorenesansu północnego (Ba-

hus 1987: 223). Ze zniszczonego podczas I wojny światowej budynku zachowała się jedynie neobarokowa brama z kutego żelaza, którą w 1924 r. odsprzedał proboszczowi sam hrabia Michałowski, o czym wspomina Tadeusz Szetel w monografii *Dzieje Dobrzechowa: opowieść o rodzinnej wsi*. Osadzona na kamiennych filarach, żelazna, kuta brama zdobi wejście na teren kościoła w Dobrzechowie do dziś.

Warto nadmienić, że pierwszy projekt obiektu sakralnego wykonany przez Talowskiego zapoczątkował serię kolejnych zleceń i osadził go w roli twórcy dzieł sakralnych. Dzięki licznym zamówieniom udało mu się wydać w 1897 r. zbiór projektów kościołów oraz elementów wyposażenia, a także kilka szkiców grobowców jako wzornik pt. *Projekta kościołów = Projets d'églises = Kirchenbauten-Entwürfe*.

Krosno. Pałac dla rodziny Kaczkowskich zaprojektował Talowski w 1904 r. Sam projekt w układzie przypomina inny ze zrealizowanych na terenie województwa – pałac Skrzeczyńskich w Lubzinie. Karol Kaczkowski był doktorem medycyny i dyrektorem szpitala w Krośnie. Natomiast jego żona – Cecylia z Potockich odziedziczyła po pierwszym mężu hr. Stanisławie Reyu majątek. Pałac powstał właśnie dzięki posagowi wniesionemu do małżeństwa przez Cecylię. Budynek zaprojektowany przez Talowskiego w stylu eklektycznym jest murowany i pokryty licowaną cegłą ceramiczną, ozdobiony sztukaterią. W okresie międzywojennym do pałacu od strony północnej została dobudowana kaplica wraz z aneksem (karta ewidencyjna... 3391, pałac Kaczkowskich w Krośnie).

Po śmierci męża Cecylia Kaczkowska w 1920 r. sprzedawała pałac wraz z otaczającym go parkiem, a na jego terenie powstała huta szkła, tzw. jedynka. W obiekcie po II wojnie światowej działał między innymi dom kultury, później pałac zakupił prywatny inwestor. Obecnie obiekt czeka na kolejny remont z przeznaczeniem na funkcje kulturowe, m.in. jako teatr i klub, który ma nawiązywać do słynnej „Szklanej Groty” – klubu działającego tu w latach 60. XX wieku. Niestety nie zachowały się elementy wyposażenia pałacu, również wewnątrz z powodu wielokrotnych przekształceń utraciło pierwotne elementy dekoracyjne.

Krościenko Wyżne. Kościół parafialny pw. Świętego Marcina projektował Talowski w latach 1897–1908. Nasuwa się pytanie, czemu tak długo, kiedy inne jego projekty świątyń powstawały znacznie szybciej. Zachowało się kilkadziesiąt listów Teodora Talowskiego do księdza kanonika Telegi, które dokumentują trudy współpracy architekta z inwestorem. Talowski starał się współpracować przy projektach z najlepszymi wykonawcami, budowniczymi, tak aby efekt końcowy był zadowalający autora i wzbudzający zachwyt u „widzów”. W jednym z listów do księdza Telegi pisze m.in.: „da Bóg [...] cieszyć się, że się Przewielebny

K. Kanonik do moich rzetelnych rad zastosuje – albowiem może mieć kościół ładny – duży...” (Bystrzak 2021: 155). Ostatecznie kościół, który powstał, znacznie odbiegał od pierwotnego projektu z uwagi na długi czas dzielący zamówienie projektu od rozpoczęcia budowy. Świątynia jest utrzymana w stylu neogotyckim z elementami romańskimi, trójnawowa na planie krzyża łacińskiego z układem pseudobazylikowym. Dominantę bryły stanowi strzelista wieża ustawiona asymetrycznie względem kościoła, co wyznacza nowy trend w projektowaniu Talowskiego, ponieważ dotychczasowe jego obiekty sakralne miały symetrycznie zaprojektowaną bryłę. Ciekawy element dekoracyjny elewacji frontowej stanowi rozeta nad wejściem głównym oraz wieżyczka, w której ukryta jest klatka schodowa na chór. Kościół został wybudowany z cegły i jest nieotynkowany (karta ewidencyjna... 3470, kościół... w Krościenku Wyżnym).

Wnętrze kościoła zdobi sklepienie krzyżowo-żebrowe także zaprojektowane przez Talowskiego, które zostało ozdobione w 1936 r. polichromią autorstwa Jana Henryka Rosena (Arlet 1999: 68). Rosen był autorem polichromii między innymi w katedrze ormiańskiej we Lwowie oraz w kaplicy Jana Sobieskiego przy kościele św. Józefa na wzgórzu Kahlenberg w Wiedniu.

Bóbrka. Na początku XX wieku w miejscowości stał drewniany kościół pw. św. Katarzyny, pochodzący z połowy XVIII wieku. Niestety musiał zostać rozebrany, ponieważ nie odpowiadał zamożności mieszkańców Bóbrki. Trzeba pamiętać, że był to czas rozwoju przemysłu naftowego w tym regionie związany między innymi z działalnością Ignacego Łukasiewicza. Robotnicy naftowi pochodzący z Bóbrki pracowali nie tylko na miejscu, ale też wyjeżdżali do pracy w przemyśle naftowym w innych krajach na świecie.

Zaprojektowany przez Talowskiego w stylu neogotyckim kościół pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa powstał w latach 1905–1908. Również w tym projekcie można doszukać się niemal identycznych elementów, a wręcz kopii aż z dwóch kościołów. Są to kościół w Kaczyka w Rumunii (rum. Cacica) oraz kościół w Ottyni pod Iwano-Frankowskiem (dawny Stanisławów) na terenie Ukrainy. W monografii autorstwa Bystrzaka zamieszczone są projekty kościoła w Bóbrce odnalezione przez proboszcza tej parafii. Co ciekawe, notatki odręcznie wykonane przez Talowskiego na tych projektach świadczą o tym, że wcześniej posłużyły do budowy kościoła w Ottyni (przekreślony napis: w Ottyni i na nim korekta: w Bóbrce) (Bystrzak 2021: 140). Nad bryłą kościoła jak zwykle u Talowskiego dominuje strzelista wieża. Nad wejściem znajduje się kamienny portal zwieńczony figurą Chrystusa. Wyższe kondygnacje wieży są bogato zdobione kamienną ornamentyką. Wnętrze świątyni

ożywiają witraże wykonane w latach 1907–1908 w Krakowie według projektu Stefana Matejki i Józefa Ostrowskiego (karta ewidencyjna 732, kościół...w Bóbrce).

Osobnica. Kościół pw. św. Stanisława i św. Jadwigi Śląskiej powstał w 1906 r. według projektu Talowskiego. Neogotycka świątynia jest trójnawowa na planie zbliżonym do krzyża łacińskiego. Elementem dominującym w bryle jest strzelista wieża w narożach wzmocniona mniejszymi wieżyczkami. Elewacja kościoła jest ceglana, zdobiona kamienną ornamentyką. Witraże zostały wykonane w Zakładzie Witrażów Władysława Ekielskiego i Antoniego Tucha w Krakowie. Na bocznej ścianie kościoła umieszczono dwa zabytkowe krzyże, które wieńczyły wieże kościoła w latach 1906–2005, a po remoncie zostały zastąpione nowymi, wiernymi kopiami wykonanymi z materiału nierdzewnego.

Jasło. Ciekawe, że na terenie województwa podkarpackiego nie ma ani jednej kamienicy zaprojektowanej przez Talowskiego. W Krakowie natomiast są fragmenty ulic, przy których zachwycają całe zespoły kamienic według jego pomysłu, m.in. ulica Retoryka. W Jaśle przy ulicy Staszica znajduje się jednak willa, którą Talowski zaprojektował około 1895 r. Dokładna data nie jest znana, bowiem nie zachowały się żadne dokumenty ani projekty obiektu. Datę powstania określił orientacyjnie Andrzej Laskowski na podstawie analizy etapów twórczości Talowskiego. Nie jest też znany inwestor, dla którego powstała ta willa. Zachowały się jedynie notatki prof. Szczepańskiego, który pisał m.in.: „odwiedzałem Apolinarego Kotowicza w jego mieszkaniu. Domek, projektowany przez Talowskiego, wyglądał jak mauzoleum, z dużą latarnią nad wejściowymi schodami. Okno wychodziło na park miejski” (Laskowski 1999: 108–109). Apolinary Kotowicz był malarzem, który razem z Włodzimierzem Tetmajerem wykonał malowidła prezbiterium w Kolegiacie Bożego Ciała w Bieczu (Bystrzak 2021: 137).

Willi w Jaśle jest zaprojektowana na nieregularnym rzucie. Jako materiał na elewację Talowski zastosował swoją ulubioną cegłę, ale zróżnicował ją fakturowo i kolorystycznie. Nieliczne elementy dekoracyjne zostały wykonane z jasnego tynku oraz piaskowca. Część budynku jest dwukondygnacyjna, zwieńczona ozdobnym szczytem. Talowski ponownie nawiązuje tu do wcześniejszych swoich projektów – tym razem do willi w Michałowicach. W elewacji frontowej możemy odnaleźć zarówno elementy średniowieczne, jak i renesansowe podcienia arkadowe. Agnieszka Sołtysik pisze, że mimo iż w willi jasielskiej brakuje przerysowanego detalu, sentencji łacińskich czy kartuszy herbowych, wydaje się, że to jednak Talowski był autorem tego obiektu (Sołtysik 2012: 85). Obok willi znajduje się zaprojektowany w tym samym czasie

budynek gospodarczy, który jest dopasowany stylistycznie do budynku mieszkalnego. Bryła willi zachowała się tak, jak ją zaprojektował Talowski, bowiem podczas II wojny światowej zniszczeniu uległa tylko wieżba dachowa. Nie zachowało się natomiast wyposażenie i wystrój wnętrz. Po wojnie willa użytkowana była jako przedszkole i biuro Powiatowego Związku Kółek Rolniczych, a obecnie znajduje się w rękach prywatnych (Sołtysik 2012: 85).

Warto również nadmienić, że Talowski w 1897 r. zaprojektował budynek dla Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Jasle, który nie został zrealizowany. Zachowały się jedynie projekty Talowskiego. Ostatecznie do budowy „Sokoła” w Jasle wybrano projekt Bolesława Mańkowskiego (Bystrzak 2021: 186; Sołtysik 2012: 47, 90).

Pilzno. Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” zostało założone w Pilźnie w 1894 r. Już dwa lata później podjęto decyzję o budowie obiektu na potrzeby „Sokoła”. Zakupiono grunt pod budowę i wybrano architekta – Teodora Talowskiego, znanego już wówczas autora innych „sokolni” (m.in. w Jarosławiu z 1901 r.). Budynek powstał w 1907 r., a rok później został uroczystie poświęcony. W porównaniu do innych projektów „sokolni” ten jest dosyć skromny. Jednakże trzeba wziąć pod uwagę, że Pilzno było wówczas małą miejscowością, a obiekt powstał dzięki funduszom mieszkańców i przy dużym udziale miejscowego dra Zelka i jego żony. „Sokół” był wówczas jednym z najokazalszych budynków w mieście: „Gmach zbudowany według planu prof. Talowskiego przedstawia się na zewnątrz i wewnątrz okazale i praktycznie” (Bystrzak 2021: 176). Poza dwoma salami gimnastycznymi i szatnią w budynku znajdowały się również scena, mieszkanie dla stróża i trzy pokoje. W pokojach ulokowano w późniejszych latach kasyno. Wokół budynku zaprojektowano park z alejkami, kort tenisowy i kręgielnię. Po II wojnie światowej Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Pilźnie zostało rozwiązane, a w budynku najpierw funkcjonowało przedszkole, a następnie kino „Iskra”. W 1993 r. obiekt przejęła szkoła podstawowa, a w wyremontowanych salach gimnastycznych ponownie zaczęto prowadzić zajęcia sportowe. W 1996 r. reaktywowano działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Pilźnie i od tej pory budynek jest użytkowany wspólnie przez szkołę i towarzystwo. Obecnie w „Sokole” odbywają się lekcje wychowania fizycznego dla dzieci ze szkoły podstawowej, a popołudniami obiekt jest udostępniany na potrzeby zajęć dla dzieci, młodzieży i dorosłych. Główny korpus, na który składają się sale gimnastyczne, jest piętrowy. Obiekt wykończony jest cegłą z dekoracjami z kamienia pomalowanymi kontrastowo na białło. Elewacja frontowa została zwieńczona trzema zdobionymi szczytami. Projekt budynku

jest utrzymany w stylu eklektycznym. Na cokole środkowego szczytu przed II wojną światową znajdowała się rzeźba sokoła (karta ewidencyjna... 5362, budynek Sokoła w Pilźnie).

Dębica. Gimnazjum w Dębicy zostało zaprojektowane przez Talowskiego w 1900 r., a budynek powstał pod okiem rzeszowskiego budowniczego Tadeusza M. Tekielskiego w latach 1906–1907. Obecnie w gmachu mieści się I Liceum Ogólnokształcące im. Króla Władysława Jagiełły. Dębica była wówczas miasteczkiem z niezbyt dobrą reputacją i głównym powodem utworzenia gimnazjum była, jak pisze Bystrzak, budowa linii kolejowej (Bystrzak 2021: 187). Dzięki kolei Dębica zaczęła się rozwijać, powstawały nowe zakłady, a w okolicy osiedlali się pracownicy z rodzinami. Wtedy też zaistniała konieczność budowy szkoły ponadpodstawowej w samym mieście, aby młodzież z okolicznych miejscowości mogła kształcić się bliżej domu. Zamówiono projekt u Talowskiego, który był już znany w regionie z udanych realizacji (m.in. pałac w Lubzinie z 1899 r). Szkoła powstała na działce подарowanej przez rodzinę Kottasów (Kruszyńska-Idzior 2024: 55). Budynek gimnazjum jest ozdobiony ceglanyymi dekoracjami oraz metalowymi elementami, które są zróżnicowane na każdej kondygnacji. Także ten projekt Talowskiego ma bliźniaczą realizację, którą jest budynek liceum w Nowym Targu wzniesiony również w 1906 r.

Lubzina. W tej małej wsi położonej w powiecie ropczycko-sędziszowskim znajdują się dwa obiekty zaprojektowane przez Teodora Talowskiego – pałac Skrzyńskich oraz kościół pw. św. Mikołaja Biskupa. Lubzina była początkowo własnością zakonną. Następnie została sprzedana w ręce prywatne. Jednym z właścicieli byli Skrzyńscy, dla których w 1899 r. powstała rezydencja według projektu Talowskiego. Na początku XX wieku cały majątek w Lubzinie przejęła rodzina Skałubów. Następnie po II wojnie światowej Franciszek Skałuba przekazał obiekt z przeznaczeniem na Dom Matki i Dziecka, który przekształcono w 1958 r. na działający do dziś Dom Pomocy Społecznej. Pałac jest utrzymany w stylu neogotyckim. Także w przypadku tego projektu można doszukać się wzorców we wcześniejszych projektach Talowskiego. Okna są wykonane podobnie jak w Szpitalu Bonifratrów w Krakowie. Ceglana elewacja ozdobiona jest pasem z kamienia, podobnie jak we wspomnianym szpitalu, a także w pałacu Żeleńskich w Grodkowicach oraz w willi Wanga we Lwowie (Bystrzak 2021: 180). Elewacja frontowa jest zaprojektowana z asymetrycznie usytuowanym ryzalitem z dwoma zabudowanymi arkadami przedsiionka oraz jedną przeszkloną arkadą loggii na piętrze. Całość wieńczy rozeta w trójkątnym szczycie z ozdobnym fryzem arkadkowym. W elewacji ogrodowej umieszczono pięcioboczny

ryzali z pięcioma oknami w obu kondygnacjach. Wyglądem budynek przypomina opisywany już wcześniej pałac Kaczkowskich w Krośnie. Pałac otacza zabytkowy park, w którym zachowało się wiele cennych okazów unikatowych drzew, m.in. tulipanowce, magnolie, choiny kanadyjskie (karta ewidencyjna... nr 6890, pałac w Lubzinie).

Kościół pw. św. Mikołaja Biskupa w Lubzinie projektu Talowskiego powstał w latach 1904–1906. Głównym kierownikiem budowy był Jan Krajewski. Z budową świątyni związana jest historia zatytułowana w gazecie „Słowo Polskie” z 1905 r. *O katastrofie budowlanej w Lubzinie*. Krajewski rzadko bywał na budowie i przy kolejnej wizycie odkrył, że sklepienie kościoła nie jest zgodne z planami i może grozić runięciem. Kazał sklepienie rozebrać i dokładnie według planu oraz jego wskazówek ponownie wymurować (Bystrzak 2021: 178). Świątynia zaprojektowana jest w stylu neogotyckim, ceglana. Od frontu kościoła architekt dostawił wieżę z kruchtą w przyziemiu, która jest ujęta po bokach dwiema wieżyczkami schodowymi. Ołtarz główny, jak również ambona w tyłu neogotyckim zostały wykonane przez Wojciecha Samka w latach 1905–1907 (karta ewidencyjna 6674, kościół... w Lubzinie, Beiersdorf 1986).

Nagoszyn. Jest to miejscowość położona zaledwie 12 km od Zasowa, w którym urodził się Talowski. Kościół pw. św. Antoniego Padewskiego został wybudowany dopiero po śmierci architekta, w latach 1922–1925. Kierownikiem tej budowy był pochodzący z Krościenka Jan Krawczyk i dlatego też w sylwetce wieży można doszukać się podobieństwa właśnie do tej z Krościenka Wyżnego. Projekt kościoła w Nagoszynie powstawał w czasie sporów między Talowskim a proboszczem Telegą z Krościenka Wyżnego (Bystrzak 2021: 183). Świątynia jest utrzymana w stylu neogotyckim, trójnawowa, w układzie bazylikowym. Od frontu z boku przy korpusie znajduje się strzelista wieża kwadratowa. Fasada wejściowa zwieńczona jest trójkątnym szczytem z oknem ostrołukowym i kamienną rzeźbą Chrystusa Ukrzyżowanego pośrodku. Wszystkie detale oraz okna utrzymane są w stylu neogotyckim (karta ewidencyjna... 9098, kościół... w Nagoszynie, Beiersdorf 1986).

Wadowice Górne. Kościół pw. św. Anny wybudowany w 1906 r. Według Bystrzaka również ten projekt kościoła przypomina inny – kościół w Białoskórce, który powstał na podstawie projektu opublikowanego w 1900 r. w Londynie. Talowski przedstawił inwestorom w Wadowicach Górnych dwa projekty świątyń – pierwszy przypominał świątynię z pobliskiego Chorzelowia i Tłustego, a drugim był właśnie ten nawiązujący do kościoła w Białoskórce (Bystrzak 2021: 185).

Chorzelów. Kościół pw. Wszystkich Świętych wybudowano w latach 1905–1907. Świątynia zaprojektowana jest w stylu neogotyckim

jako trójnawowa. Do budynku od strony zachodniej przystawiona jest strzelista wieża. Nad wejściem głównym znajduje się kamienna rzeźba Chrystusa Ukrzyżowanego ponadnaturalnej wielkości. W ołtarzu głównym umieszczony jest słynący łaskami obraz Matki Boskiej Chorzelskiej (Bystrzak 2021: 189). We wnętrzu zachowała się część wyposażenia z wcześniejszej świątyni, która została rozebrana po wybudowaniu nowego, murowanego kościoła. Są to pochodzące z około 1630 r., częściowo przebudowane ołtarze. Pod prezbiterium znajduje się kaplica grobowa fundatorów kościoła – rodziny Tarnowskich z gałęzi chorzelskiej – do której wejście ulokowano w przyziemiu zachodniej ściany prezbiterium. Nad wejściem umieszczony jest herb Leliwa (Lawera, Bata 1998: 69–73).

Kamień. Kościół pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa powstał w latach 1895–1901. Przewodniczącym komitetu budowy kościoła był hrabia Oliwier Ressengier, właściciel pobliskiego Niska. Natomiast jego żona Maria pochodząca z rodu Kinskych (właściciele folwarku w Kamieniu-Morgach) zaangażowała się w zbieranie funduszy na budowę, a przede wszystkim zamówienie projektu kościoła u czołowego wówczas architekta, takiego jak Talowski. Świątynia w Kamieniu jest realizacją jednego z projektów, które znalazły się w publikacji Talowskiego *Projekta kościołów*. Kościół w wyglądzie znacznie odbiega od wcześniejszych, jak i późniejszych projektów świątyń opracowanych przez Talowskiego. Brakuje przede wszystkim tak charakterystycznej dla architekta smukłej wieży dostawianej najczęściej od frontu świątyni. Obiekt zaprojektowano jako murowany z cegły z użyciem kamienia. W latach 70. XX wieku kościół został otynkowany, co wpłynęło na zmianę jego wyglądu, obecnie nie przypomina on tych w stylu Talowskiego. Rzut świątyni jest kombinacją krzyża łacińskiego z planem centralnym, co stanowi swoiste novum w projektach Talowskiego. Próbę połączenia koncepcji centralnej z podłużną pierwszy raz zastosował architekt w wykonanych w 1895 r. projektach kościołów w Kamieniu oraz Wrocance (ostatecznie kościół we Wrocance według projektu Talowskiego nie powstał). Dla obydwu świątyń zastosował Talowski przejściowy styl „romańsko-gotycki” (Bałus 1992: 60). Fasada wejściowa z półkolistym oknem jest zakończona sterczynami i arkadami. Podobnie zaprojektowane są fasady transeptu. Nad wejściem głównym całe okno wypełnia kamienny krucyfiks na tle maswerku w formie stylizowanej na rozetę (karta ewidencyjna... nr 2838, kościół w Kamieniu).

Kraczkowa. Kościół pw. św. Mikołaja Biskupa wybudowany w latach 1911–1913, już po śmierci architekta. Jednym z głównych fundatorów świątyni był hrabia Roman Potocki. Kościół jest otynkowany. Rów-

niez w tym projekcie można doszukać się wcześniejszych elementów autorstwa Talowskiego, m.in. dwie boczne wieże przypominają kaplicę szkolną w Nowym Sączu, natomiast małe kolumny umieszczone w łuku symetrycznie po obu stronach stanowią nawiązanie do nieistniejącego już kościoła w Tarnopolu oraz tylnej części kościoła św. Elżbiety we Lwowie (Bystrzak 2021: 193). Kościół został zaprojektowany w stylu eklektycznym z wykorzystaniem form gotyckich. Korpus jest trzynawowy na nieregularnym rzucie. Bardzo ciekawą dominantę stanowi elewacja frontowa z dwoma wieżyczkami schodowymi zamykającymi podwójny ryzalit wsparty skarpami. Tuż nad wejściem w centralnej części ryzalitu znajduje się wydatne okno pokryte maswerkiem. W dolnej części wieżyczek, między ryzalitem a korpusem głównym świątyni znajdują się dwukondygnacyjne aneksy. W górnej kondygnacji aneksy zdobione są pięcioarkadowymi loggiami z neoromańskimi kolumnienkami (karta ewidencyjna... 4255, kościół w Kraczkowej).

Łańcut. Talowski otrzymał zlecenie wykonania projektu przebudowy kościoła farnego w Łańcucie oraz projektu kaplicy grobowej Potockich i Lubomirskich. Udało się zrealizować jedynie kaplicę grobową, która znajduje się w podziemiach pod prezbiterium kościoła pw. św. Stanisława Biskupa Męczennika. Do krypty prowadzą dwa wejścia, jedno od wnętrza kościoła oraz drugie znajdujące się na zewnątrz świątyni, centralnie za prezbiterium. Zewnętrzny portal kaplicy grobowej został zaprojektowany przez Talowskiego w 1896 r. Elewacja wejściowa ozdobiona jest po bokach dwoma kolumnami, które mają odniesienie w innych projektach Talowskiego, m.in. w wiadukcie kolejowym na ulicy Lubicz w Krakowie i kaplicy w Grzędzie (Bystrzak 2021: 195). Pośrodku zaprojektował Talowski ozdobny portal kamienny z płaskorzeźbą anioła w tympanonie. Ściana szczytowa zwęża się ku górze, a na środku umieszczony jest herb Potockich z Łańcuta. Zarówno na ścianie szczytowej, jak i na narożnikach powyżej bocznych kolumnienek umieszczone są secesyjnie zdobione kwiatony. Jak podkreśla Agnieszka Sołtysik, portal został wykonany prawie idealnie według rysunku Talowskiego. Jest symetryczny i wykorzystano do jego budowy kamień o jednolitej fakturze i kolorze, jedynie trzon bocznych kolumnienek jest wykonany z czerwonego granitu (Sołtysik 2012: 99).

Natomiast projekt kościoła pw. św. Stanisława Biskupa Męczennika według informacji przy kościele oraz na stronie parafii został wykorzystany przy rozbudowie świątyni w latach 1896–1900. Jednakże porównując obydwa projekty, tj. projekt Talowskiego zamieszczony w *Projekta kościołów* oraz bryłę istniejącego kościoła w Łańcucie, można zauważyć znaczne różnice, a przede wszystkim inny styl architektonicz-

ny samego projektu. Jedynie rzut i sama bryła kościoła są podobne, m.in. wysokość naw i transeptu. Przy wejściu głównym znajduje się wieża z klatkami schodowymi z obu stron, jednakże nie jest tak strzelista i zdobiona jak w projekcie Talowskiego. Natomiast elementem dekoracyjnym stosowanym przez Talowskiego w innych projektach jest biegnący pod gzymsiem ceglany fryz arkadkowy (Sołtysik 2012: 99).

Jarosław. Ratusz w Jarosławiu był w swej historii wielokrotnie przebudowywany. Pierwotny drewniany obiekt spłonął w pożarze pod koniec XV wieku, a w jego miejscu wybudowano murowany na początku XVII wieku. W 1782 r. ratusz przejęły władze austriackie z przeznaczeniem na warsztaty wojskowe i od tej pory popadał w ruinę. W 1852 r. zdewastowany budynek został wykupiony przez władze miejskie i gruntownie wyremontowany w stylu neogotyckim według planów Antoniego Lamasche. W 1896 r. budynek poddano przebudowie w stylu neorenesansowym według projektu lwowskiego architekta Franciszka Dolińskiego. Ponownie ratusz rozbudowano już w latach 1900–1909, a na głównego architekta wybrano Teodora Talowskiego. Budynek powiększono wówczas od zachodu o dwa trakty, dobudowano trzecią kondygnację, a od wschodu parterową część z pomieszczeniami aresztu. Całość budynku ratusza, jak i dobudowanego od wschodu aresztu wieńczy attyka grzebieniowa z trójkątnym szczytem i sterczynami na środkowej osi (rejestr zabytków... 2579, ratusz w Jarosławiu).

Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Jarosławiu powstało w 1889 r. i trzy lata później rozpoczęło starania mające na celu budowę siedziby. Działkę dla „sokolni” przekazało miasto. Gmach „Sokoła” w Jarosławiu został zaprojektowany przez Talowskiego w 1899 r., budowę rozpoczęto w 1900 r. i już w styczniu 1901 r. oddano go do użytku. Podczas I wojny światowej obiekt zajęły wojska austriackie, a następnie rosyjskie. W „Sokolni” mieścił się również szpital. Po II wojnie światowej budynek został przejęty przez nową władzę i ulokowano w nim kino. Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Jarosławiu nie odzyskało już swej siedziby, a w 1947 r. zostało zlikwidowane. Sam budynek „Sokoła” stał się własnością państwową i siedzibą Jarosławskiego Domu Kultury. Obecnie mieści się tam Miejski Ośrodek Kultury. Obiekt jest jednym z najpiękniejszych i najokazalszych budynków zaprojektowanych przez Talowskiego i do dzisiaj zachwyca oryginalnymi zdobieniami w stylu secesyjnym i neogotyckim. Elewację „Sokoła” zdobią niezwykle wymowne dekoracje: wielki herb Jarosławia podtrzymywany przez dwa ogromne, fantazyjne gryfy oraz dwie tarcze herbowe: z polskim Orłem oraz z litewską Pogonią, które nawiązują do wielkiej Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Ze względu na autonomię Galicji na gmachach uży-

teczności publicznej w zaborze austriackim pozwalano umieszczać symbole narodowe, jednakże na uroczyste otwarcie „Sokoła” nie zamontowano figur, ponieważ dotarły zbyt późno (Bystrzak 2021: s. 201). Elewacje fasad są zakończone szczytami i sterczynami, które wieńczą rzeźby. Na szczycie fasady od strony zachodniej gmachu znajduje się rzeźba sokoła, a na elewacji północnej figura wysportowanego młodzieńca z hantlem (karta ewidencyjna... 2539, gmach Towarzystwa... w Jarosławiu). Na pocztówce z 1901 r. można zauważyć, że na piętrze od strony zachodniej znajdował się taras, z dachem wspartym na kolumnach, który w kolejnych latach zabudowano. Budynek „Sokoła” według Agnieszki Sołtysik nawiązuje do secesji wiedeńskiej poprzez geometryczne podziały fasad, pasowe boniowanie oraz monumentalne fasady bogato zdobione i zwieńczone rzeźbami (Sołtysik 2012: 90).

Laszki. Kościół pw. św. Zofii i św. Szczepana powstał w latach 1902–1907 według projektu Talowskiego. Fundatorami kościoła byli właściciele wsi, hrabiowie Zamoyscy z Wysocka. W cokole prezbiterium zachował się kamień węgielny z inskrypcją *1902 rok*. W krypcie kościelnej pod tzw. lożą Zamoyskich po prawej stronie prezbiterium pochowani są członkowie tej znamienitej rodziny, m.in. Stefan Zamoyski, który zmarł w Paryżu, ale spoczął właśnie w Laszkach. Stefan Zamoyski przyczynił się do rozbudowy kościoła w Wysocku oraz budowy kościoła w Laszkach (Bystrzak 2021: 211). W kaplicy pochowana jest również jego żona, Zofia z Potockich Zamoyska. Na epitafium nagrobnym znajdują się między innymi słowa: *Zofia z Potockich Stefanowa Zamoyska... kościół ten postawiła* (karta ewidencyjna... 3690, kościół w Laszkach). Kościół zaprojektowany jest w stylu neogotycko-romańskim. Elewacje wykonane są z cegły, udekorowane kamiennymi elementami. Rzut świątyni na planie krzyża, trójnawowy z zakrystią i lożą Zamoyskich po bokach. Elewację frontową wieńczy wysoka na 50 m wieża – dzwonnica. Cztery zachowane dzwony pochodzą z odlewni Felczyńskich z Przemyśla. Nad wejściem głównym w centralnej osi znajduje się trójdzielne okno witrażowe, a powyżej okulus wypełniony kartuszami herbowymi. Najwyższą kondygnację wieży, mieszczącą dzwony, zdobi biforium z kamiennym krucyfiksem pośrodku.

Horyniec-Zdrój. Rozbudowa pałacu Ponińskich była jednym z ostatnich projektów Talowskiego, nad którym prace trwały od 1905 aż do jego śmierci w 1910 r. Ten schyłkowy okres w twórczości architekta wyróżniał się zanikiem elementów gotyckich na rzecz klasycysto-renańskich. Budowle, które wówczas projektował, wyróżniały się masywną bryłą, m.in. rezydencje Sapiechów w Siedliskach oraz książąt Czetwertyńskich w Kijowie. Horyniec w XVII wieku należał do rodziny

Sobieskich i w miejscu obecnego murowanego pałacu znajdował się wówczas dworek myśliwski, w którym bywał Jan III Sobieski. Na początku XIX wieku, kiedy Horyniec należał już do rodu Stadnickich, rozpoczęła się rozbudowa pałacu, którą kontynuowali kolejni właściciele, tj. Ponińscy na początku XX wieku według projektu Talowskiego. W 1946 r. pałac został spalony przez UPA. W latach 1962–1966 odbudowano go z przeznaczeniem na sanatorium. Niestety obecna bryła, jak i wnętrza pałacu zachowały niewiele z oryginalnych elementów projektu Talowskiego. Pałac Talowskiego w Horyńcu-Zdroju ma urozmaiconą bryłę o różnej liczbie kondygnacji. Na osi środkowej i od południa elewację zdobią ryzality, a od frontu wykusz. Wejście główne osłania balkon wsparty na czterech doryckich kolumnach. Ściany pałacu wykończone są gładkim tynkiem i ozdobione kamienną dekoracją. Na ścianie osi wejściowej znajduje się herb „Łódzia” Ponińskich. natomiast na ryzalicie po prawej stronie od wejścia herb „Janina” z dewizą *Tegit et protegit* (z łac. osłania i chroni) wykonany na zlecenie Aleksandra Oskara Ponińskiego dla podkreślenia dawnych związków Horyńca z Sobieskimi (karta ewidencyjna... 2246, zespół w Horyńcu-Zdroju).

Na cmentarzu komunalnym znajduje się mauzoleum rodu Ponińskich, również zaprojektowane przez Teodora Talowskiego, na zamówienie Aleksandra Oskara Ponińskiego. Kaplica została wybudowana w okresie przebudowy pałacu w latach 1905–1912 i wykonana z piaskowca bruśnieńskiego. W grobowcu spoczywa kilkunastu członków rodu Ponińskich, wśród nich także założyciel uzdrowiska w Horyńcu – książę Aleksander Oskar Poniński oraz jego żona księżna Olga i ich dzieci. Kaplica formą i stylem nawiązuje do pałacu. Jest wzniesiona na planie prostokąta z przedsionkiem od części frontowej. Na tympanonie nad przedsionkiem napis *Pax* (z łac. pokój) [karta ewidencyjna... 2244, kaplica... w Horyńcu-Zdroju].

Zakończenie

Szlak budowli Talowskiego po województwie podkarpackim to jedna z propozycji poznania regionu w aspekcie kulturowym. Teodor Talowski, nazywany „polskim Gaudim”, był architektem wyjątkowym i tworzącym ponadczasowe obiekty, które zachwycają nawet wiek później. Dlatego też warto zadbać o jego spuściznę i przybliżyć ją turystom, ale przede wszystkim mieszkańcom, ponieważ bardzo często nie wiedzą, jakie „skarby” architektury mają w zasięgu wzroku.

Badania terenowe na potrzeby niniejszego artykułu prowadzono w okresie od marca do lipca 2024 r. Podczas kwerendy badany był sto-

pień dostępności obiektów na proponowanym szlaku (otwarte, częściowo otwarte, np. krata w drzwiach, zamknięte), jak również dostęp do informacji przy obiekcie (godziny otwarcia, informacja o Talowskim). Niestety w odniesieniu do obiektów sakralnych zauważono, że w większości są one otwarte jedynie podczas mszy świętych. Wyjątek stanowi kościół w Chorzelowie, obecnie Sanktuarium Matki Bożej Królowej Rodzin. Częściowo otwarte są kościoły w Krościenku Wyżnym i Lubzinie. Krypty grobowe w Łańcucie, jak i w Horyńcu-Zdroju są na co dzień zamknięte i jedynie po wcześniejszym uzgodnieniu z miejscowym proboszczem można je zwiedzać. Z pozostałych obiektów najlepiej udostępnione są oczywiście budynki pełniące funkcje publiczne, jak gmach „Sokoła” w Jarosławiu – obecnie Miejski Dom Kultury czy gmach „Sokoła” w Pilźnie (obiekt sportowy). Bez problemów – choć jedynie w godzinach urzędowania i tylko miejsca ogólnodostępne – można również zobaczyć ratusz w Jarosławiu oraz budynek dawnego gimnazjum (obecnie liceum) w Dębicy. Częściowo udostępniony jest także pałac Ponińskich w Horyńcu-Zdroju (obecnie sanatorium „Bajka”). Obiekt zwiedzać można głównie z zewnątrz oraz otoczenie wraz z parkiem. Niedostępny do zwiedzania jest pałac w Lubzinie, w którym znajduje się dom pomocy społecznej, nie można wchodzić także na teren parku. Willa w Jaśle jest własnością prywatną i można ją obejrzeć jedynie z zewnątrz. W najgorszym stanie technicznym znajduje się pałac Kaczkowskich w Krośnie, który kilka lat temu zakupił prywatny inwestor i podczas nieudolnych prób remontu zniszczył bryłę budynku. W lipcu 2024 r. przy pałacu nie widać było kontynuacji prac budowlanych.

Niestety badania dotyczące dostępu do informacji na temat architekta, który zaprojektował dany budynek – w tym przypadku Teodora Talowskiego, dały jeszcze gorsze wyniki. W większości przypadków przy obiektach sakralnych nie ma żadnej informacji o architekcie. Do wyjątków należą kościoły, w których przedsionkach lub na placu znajdują się tablice informacyjne z krótką historią budowli. Są to świątynie w Chorzelowie, Lubzinie i Osobnicy. W budynku dawnego gimnazjum w Dębicy jedynie na szkolnej tablicy informacyjnej znajduje się kartka z historią gimnazjum i wzmianką o architekcie.

Podsumowując wyniki badań i kwerendy terenowej, można stwierdzić, że postać Teodora Talowskiego nie jest znana mieszkańcom regionu, jak również nie jest promowana wśród odwiedzających. Przy budowlach brak rzetelnej informacji, kiedy obiekt powstał i kto go zaprojektował. Nawet w miejscach ogólnie dostępnych, np. na rynku w Dębicy czy Pilźnie, nie ma tablic z zaznaczonymi obiektami wartymi odwiedzenia.

Turyści mają również utrudniony dostęp do wspomnianych powyżej obiektów.

Szlak kulturowy prowadzący śladami Talowskiego mógłby przyczynić się do popularyzowania dziedzictwa kulturowego i oddziaływać w równym stopniu na lokalną społeczność, jak i odwiedzających ten region turystów. Kolejnym ważnym aspektem jest oddziaływanie na ochronę i zachowanie tych obiektów, jak również ich udostępnienie. Obiekty sakralne mogłyby być udostępniane nawet za minimalną opłatą dla grup. Natomiast na co dzień wystarczyłoby udostępnienie takie jak w kościele w Lubzinie czy Krościenku Wyżnym, gdzie odwiedzający może wejść do przedsionka i przez przeszklone drzwi lub kratę zobaczyć wnętrze. Warto również zadbać o jeden z cenniejszych obiektów, jakim jest pałac Kaczkowskich w Krośnie. Docelowa funkcja kulturowa obiektu jest na pewno jedną z najbardziej obiecujących, ponieważ byłby ogólnodostępny. Można także przy okazji remontu przeznaczyć jedną z sal pałacowych na izbę muzealną związaną z postacią Talowskiego i w ten sposób podkreślić i promować jego związek z Podkarpaciem.

Agnieszka Sołtysik w swojej rozprawie doktorskiej pisze, że od ponad wieku historycy sztuki i architekci opisują budynki zaprojektowane przez Teodora Talowskiego, analizują materiały archiwalne i przeprowadzają badania terenowe (Sołtysik 2012: 18). Dzięki tym wnikliwym eksploracjom udaje się czasem odkryć coś nowego z dorobku architekta. Takim przykładem jest właśnie wspomniana powyżej willa w Jaśle, którą po wnikliwych badaniach i kwerendach opisał w 1999 r. A. Laskowski w artykule *Nieznana willa Teodora Talowskiego w Jaśle*. W monografii albumowej Bystrzaka *Talowski* pojawia się też informacja o kościele w Albigowej koło Łańcuta, który być może również zaprojektował Talowski: „Największą chlubą dla ks. Tęczyńskiego jest wystawienie nowego, pięknego kościoła według planów znakomitego architekta Talowskiego” (Bystrzak 2021: 374). Z powyższych powodów można stwierdzić, że szlak ukazujący dorobek tego wyjątkowego architekta jest szlakiem niekończącym się. Zawsze można napotkać nowy ślad w terenie...

Literatura

- Arlet J., 1999, *W gminie Krościenko Wyżne*, Krosno.
- Bałus W., 1987, *Palace, dwory i wille Teodora Talowskiego*, „Teka Komisji Urbanistyki i Architektury” 21.
- Bałus W., 1988, *Historyzm, analogiczność, malowniczość. Rozważania o centralnych kategoriach twórczości Teodora Talowskiego (1857–1910)*, „Folia Historiae Artium” 24.

- Bałus W., 1992, *Architektura sakralna Teodora Talowskiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Historii Sztuki” 20.
- Beiersdorf Z., 1986, *Kościoły Teodora M. Talowskiego w diecezji tarnowskiej*, „Currenda”, nr 4–6.
- Bystrzak T., 2021, *Talowski*, Kraków.
- Gawęł Ł., 2011, *Szlaki dziedzictwa kulturowego: teoria i praktyka zarządzania*, Kraków.
- Kruszyńska-Idzior A., 2024, *Dębica i okolice. To co najważniejsze*, Rzeszów.
- Laskowski A., 1999, *Nieznana willa Teodora Talowskiego w Jaśle*, „Rzeszowska Teka Konserwatorska”, t. 1.
- Lawera H., Bata A., 1998, *Mielec i okolice*, Krosno.
- Sołtysik A., 2012, *Język form Teodora Talowskiego a współczesna kompozycja architektoniczna*, praca doktorska, Politechnika Wrocławska, Wydział Architektury, Wrocław.

Dokumenty archiwalne

- Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa nr 8117, kościół rzymskokatolicki pw. św. Stanisława Biskupa w Dobrzechowie, archiwum WUOZ w Przemyślu, delegatura w Rzeszowie.
- Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa nr 3391, pałac Kaczkowskich w Krośnie, archiwum WUOZ w Przemyślu, delegatura w Krośnie.
- Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa nr 3470, Kościół rzymskokatolicki pw. św. Marcina w Krościenku Wyżnym, archiwum WUOZ w Przemyślu, delegatura w Krośnie.
- Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa nr 732, Kościół rzymskokatolicki pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Bóbrce, archiwum WUOZ w Przemyślu, delegatura w Krośnie.
- Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa nr 2704, Kościół rzymskokatolicki pw. św. Stanisława Biskupa i św. Jadwigi Śląskiej w Osobnicy, archiwum WUOZ w Przemyślu, delegatura w Krośnie.
- Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa nr 5362, budynek „Sokoła”, ul. Legionów, Pilzno, archiwum WUOZ w Przemyślu, delegatura w Rzeszowie.
- Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa nr 6890, pałac w Lubzinie, archiwum WUOZ w Przemyślu, delegatura w Rzeszowie.
- Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa nr 6674, kościół parafialny pw. św. Mikołaja w Lubzinie, archiwum WUOZ w Przemyślu, delegatura w Rzeszowie.
- Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa nr 9098, Kościół rzymskokatolicki pw. św. Antoniego Padewskiego w Nagoszynie, archiwum WUOZ w Przemyślu, delegatura w Rzeszowie.
- Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa nr 2838, Kościół rzymskokatolicki pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Kamieniu, archiwum WUOZ w Przemyślu, delegatura w Rzeszowie.
- Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa nr 4255, Kościół parafialny pw. świętego Mikołaja Biskupa w Kraczkowej, archiwum WUOZ w Przemyślu, delegatura w Rzeszowie.
- Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa nr 2579, ratusz w Jarosławiu, archiwum WUOZ w Przemyślu.
- Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa nr 2539, gmach Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Jarosławiu, archiwum WUOZ w Przemyślu.

Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa nr 3690, kościół parafialny pw. św. Zofii i św. Szczepana w Laszkach, archiwum WUOZ w Przemyślu.

Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa nr 2246, zespół pałacowo-parkowy, obecnie sanatorium w Horyńcu-Zdroju, archiwum WUOZ w Przemyślu.

Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa nr 2244, kaplica grobowa rodu Ponińskich w Horyńcu-Zdroju, archiwum WUOZ w Przemyślu.

"Ars longa – vita brevis"

– the trail of the works of Teodor Talowski through the Subcarpathian Voivodeship

Abstract

The article introduces the figure and works of the architect and painter Teodor Talowski. This artist is known in the circles of architects and architecture and art experts, especially due to his buildings - mainly tenement houses, located in Krakow. Less known and popularized is his legacy located in the current Subcarpathian Voivodeship. Talowski is often called the "Galician Gaudi" due to his original and timeless approach to building shapes and architectural details. In this comparison, apart from a similar approach to design (plant and animal details, etc.), it is also important that the works of Teodor Talowski and Antonio Gaudi date back to the second half of the 19th century and are therefore referred to as the precursors of organic architecture. Therefore, the main aim of the article is to analyze and present all the facilities designed by Talowski that are located within the current Subcarpathian Voivodeship, including those that were not built. One of the specific goals is the proposal of the title cultural trail – The Trail of the Works of Teodor Talowski through the Subcarpathian Voivodeship.

Key words: architecture, Art Nouveau, Galicia, church, palace